

Adrian Rezeanu

RELAȚIA TOPONIMIE/DIALECTOLOGIE

1. Studiul formulei toponimice, concretizat precumpănitor prin analizele lexico-componențiale la nivelul extensiunilor derivaționale pe orizontală, a evidențiat particularități prin care s-au delimitat, pe de o parte, microsecvențe de abordare compartimentale (toponimie rurală, urbanonimie precum și intercondiționările apărute diacronic), iar, pe de altă parte, noțiunile și termenii utilizați în descrierea ansamblului denominativ.

Apariția dicționarilor toponimice realizate pe provincii istorice, dar și cu extensie limitată, pe văile unor râuri, de exemplu, a determinat studiul specializat al toponimiei cu relevarea unor aspecte teoretice reieșite în urma procesului de redactare¹. S-au avut în vedere, în acest sens, atât particularitățile de limbă, caracteristice teritoriului investigat toponimic, cât și, mai ales, circulația formulelor denominative pe spații ample sau reduse și menținerea statutului semantic al elementelor primare care au stat la baza marcării denotatelor. Astfel, potrivit orientărilor diferite ale specialiștilor din centrele universitare și academice, au apărut abordări legate, în primul rând, de raportul direct și de intercondiționare între elemental lexical dialectal și marcajul denominativ local sau cvasigeneral.

Pe baza unei ample cercetări de teren a materialului toponimic în tot spațiul cuprins între lanțul carpatic și Dunăre, dar și pe baza excerptării unor fonduri documentare fundamentale pentru istoria noastră națională², grupurile de cercetători de la București, autori ai *Dicționarilor toponimice ale Olteniei și Munteniei*, au lucrat pe baza unor norme unitare și caracteristice pentru acest spațiu³.

1.1. Pornind de la amplul material toponimic apărut în dicționarele amintite, dar și aflat încă în fișierele de lucru, ne propunem să particularizăm raportul dintre elementele lexicale primare privite din punct de vedere semantic-dialectal și formula marcatore atât pentru denotatul primar cât și pentru cele aflate pe traiectul unor extensii derivaționale. Din seria de elemente lexicale primare raportate la formulele toponimice finale, dar și în curs de formare, am selectat categoria

¹ Vezi Bolocan Gh., Ionescu Christian, *Dicționarul toponimic al României*, în LR, XXIV, 1975, nr. 3, p. 197–207.

² S-au excerptat mii de documente din actele de cancelarie și administrative, din fondurile arhivistice ale Mitropoliei Țării Românești, ale episcopilor, mănăstirilor, din planuri, hărți, hotărnicii, reforme agrare, din fondurile documentare ale aristocrației românești și ale Domeniilor Coroanei României etc.

³ Vezi *Prefața la Dicționarul toponimic al României. Oltenia*, vol. I, Craiova, 1993.

termenilor geografici din mai multe puncte de vedere. Pe de o parte, termenii geografici au fost supuși, în cea mai mare parte, procesului de toponimizare și de aici au fost antrenați prin transfer de nume și parțial de sens de la un denotat la altul, aflate pe un traiect hidrografic, de exemplu. Pe de altă parte, termenii geografici, legați de anumite forme de teren, au păstrat, într-o oarecare măsură, semantica arhaică, dar blocată la nivelul unor „ipostaze” dintr-o extensie derivațională.

1.2. Diferențierile de statut semantic dintre *entopic* și *termenul geografic popular* se referă atât la gradul diferit de specializare terminologică cât și la sfera de cuprindere, termenul geografic popular, pe care îl adoptăm în această analiză, cuprinde doar apelativele geografice existente în graiuri, cu o circulație restrânsă și, mai ales, cu o semantică mobilă sau fluctuantă, cauzată de transmiterea lor orală⁴. Prin fluctuațiile de încadrare în câmpul denotatului, altul decât cel primar, termenul geografic popular va depăși sfera de cuprindere dialectală, tinzând către limba literară.

1.2.1. Identificăm *termenul geografic popular*, mai ales, în procesul de formare a microtoponimiei. Ca o situație particulară, elemente de microtoponimie vor circula și, prin extrapolare, vor individualiza și o formulă oiconimică.

1.2.2. Pe alt palier toponimic, vom identifica *termenul geografic popular* în urbanonimie, unde își va consolida prezența în microcategoriile urbanonimice, viconimice, de exemplu, dar cu serioase alterări ale motivației în unele abordări contemporane.

2. Așa cum a fost sesizată în studii anterioare, dinamica toponimică se realizează pe două căi, concretizate prin extensia toponimică derivativă⁵ și prin extensii derivaționale⁶. Caracteristicile fiecăreia dintre aceste direcții asigură, pe de o parte, individualizarea etimologiei toponimice primare în raport cu geneza semanticii numelui propriu, iar, pe de altă parte, stabilește limitele între care semantica unei ipostaze toponimice rămâne nealterată într-un transfer de nume.

2.1. Extensiunea toponimică derivativă privește ocurențele unui derivat toponimic sufixal, de exemplu, într-un areal geografic neunitar din punctul de vedere al vecinătăților teritoriale. Teoretic, această sintagmă este aplicabilă la antroponimele derivate devenite toponime, plasate ca ipostaze individualizatoare pentru denotate aflate în contexte teritoriale nejustificate ca vecinătăți imediate.

De exemplu, **Negrea**, ca formulă identitară pentru ipostazele „pășune”, „izvor” (Runcu – Gj) și „parte de sat” (Grădiștea – VI)⁷ nu stabilește, în acest fel, o logică a transferului de nume și nici până la ce limită derivațională, de data aceasta, semantica inițială rămâne nealterată.

⁴ Vezi Adrian Rezeanu, *Termeni geografici populari în lucrările lexicografice de toponimie*, în „Lucrările celui de-al XIII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie”, Baia Mare, 2008, vol. I, p. 315–335.

⁵ Vezi Ecaterina Mihăilă, *Extensiune toponimică derivativă*, în SCO, 7, 2002, p. 5–11.

⁶ Adrian Rezeanu, *Ocurență și contaminare în toponimia urbană*, în SCL, 2008, nr. 2.

⁷ Ecaterina Mihăilă, *art. cit.*, p. 6.

2.2. Extensia toponimică derivațională este alcătuită din ipostaze care corespund unor denotate diferite față de cel primar, dar aflate pe același traiect în vecinătăți teritoriale imediate. Acest tip de lanț derivațional este marcat de procesul de glisare a numelui, identic formal pentru toate ipostazele din extensie, diferențierea fiind realizată doar prin termenul generic, a cărui prezență este, de multe ori, facultativă.

Formula toponimică este condiționată de plasarea pe un traiect unic a unor vecinătăți topografice imediate. Pe acest traiect, transgresarea numelui primar de la o ipostază la alta va determina procesul de evanescență treptată a sferei semantice primare, în concordanță cu depărtarea față de denotatul primar. Această îngustare a sferei semantice se va realiza în condițiile în care unele denotate ajung să fie individualizate semantic doar minimal. Ca urmare a unei astfel de extensii derivaționale, funcțiile de identificare ale fiecărei ipostaze toponimice vor fi diminuate gradual, iar motivația toponimică pentru fiecare verigă va fi marcată de modificări substanțiale⁸.

Pentru deblocarea raționamentului motivațional dintr-o serie toponimică amplă, se consideră motivată integral doar ipostaza aflată în imediata vecinătate a denotatului inițial. Prin îngustări sau blocări semantice, restul ipostazelor dintr-un lanț derivațional pierde gradual contactul motivațional⁹.

2.2.1. Ca un principiu general pentru *DTRO* și *DTRM*, tipurile de extensii derivaționale s-au suprapus peste problematica amplă a stratificărilor pe orizontală. În funcție de amploarea extensiilor, ipostazele au fost grupate prin intercondiționări semantice în așa fel încât diminuarea sferelor semantice să marcheze gradual și motivația toponimică. Schemele grafice din cadrul secției etimologice s-au concretizat prin direcționări stricte de la o ipostază derivațională la alta, urmând gradații etapizate: astfel, sensul de bază nu a transgresat automat către ipostaza secundă decât după ce au fost interpretate informațiile auxiliare de tipul coerenței atestărilor documentare.

3. Extensia derivațională realizată, atât la nivelul grupajului toponimic general, cât și în sistemul denominativ urban, presupune verigi intercondiționate semantic, dar și marcate identitar. Ultima caracteristică o putem asocia cu amplul proces de resemantizare, rezultat în urma specializării identitare a ipostazelor derivaționale¹⁰.

Resemantizarea ipostazelor dintr-o extensie derivațională este un proces marcat de acumulări obiective, potrivit cu specificul fiecărui denotat aflat pe traiectul

⁸ Vezi Adrian Rezeanu, *Terminologia geografică populară în urbanonimie*, în FD XXIV–XXVI, 2005–2007, p. 213–221.

⁹ Pentru detalieri ale procesului de extensie derivațională, vezi și Adrian Rezeanu, *Geneză și etimologie în toponimia urbană*, în „Buletin Științific”, Fascicula Filologie, XVII, Baia Mare, 2008, p. 89–103.

¹⁰ Afirmațiile lui Dumitru Loșonți privind resemantizarea apărută în urma dialogului cu subiectul informator în timpul unei anchete reprezintă numai o treaptă a acestui proces și țin mai mult de subiectivismul părților implicate în dialog; vezi D. Loșonți, *Toponime românești care descriu forme de relief*, Cluj-Napoca, 2000, p. 16.

derivațional. Decriptarea acestui proces presupune o analiză teoretică generală în care toponomastul assemblează verigi derivaționale cu statut semantic vulnerabil, determinat de permanente reasocieri și repenetrări într-un lanț derivațional.

Altfel spus, acceptând o componentă semică a fiecărei ipostaze din extensia derivațională, vom constata o variație de plusuri și minusuri de seme caracteristice, totul încadrându-se pe palierul motivațional toponimic.

3.1. Propunem implementarea procesului de resemantizare toponimică în cadrul unei extensii derivaționale realizată pe două nivele și cu finalitate într-un oiconim. Limita dintre cele două nivele reprezintă concretizarea principiului „evoluția până la un punct și de la punct încolo”.

Nivelul I bent „groapă cu apă”, „văgăună”, „ochi de apă”

BENT (*lac c. Gălbinași – Bz*)

– motivat (prin raportare la aspectul topografic local) (–)

Nivelul II BENT (*pădure c. Gălbinași – Bz*)

– cvasimotivat, doar prin virtuala vecinătate imediată (+)

– diminuarea sferei semantice inițiale (–)

– **BENT** (*moșie c. Gălbinași – Bz*)

– nemotivat (**bent** „moșie” nu înseamnă „lac”)

– diminuarea sferei semantice inițiale (– –)

– **BENT** (*sat c. Gălbinași – Bz*)

– nemotivat (**bent** „sat” nu înseamnă „lac”)

– diminuarea sferei semantice inițiale (– – –)

– **BENT** (*comună – Bz*)

– nemotivat (**bent** „comună” nu înseamnă „lac”).

În această situație, gradual, fiecare ipostază din extensia derivațională pierde câte un *sem* caracteristic verigii anterioare, dar câștigă un alt *sem* nou, individual.

3.1.1. Din acest joc al schimburilor de seme apare nevoia de reconfigurare a statutului fiecărei ipostaze potrivit principiului, enunțat anterior, al „evoluției până la un punct și de la punct încolo”. Specificul unei astfel de evoluții semantice este condiționat de procesul de specializare a sferelor semantice și se referă la secvențializarea de pe traiectul extensiei, *punctul-limită* reprezentând hotarul dintre un final și un început al altor factori de desemnare¹¹.

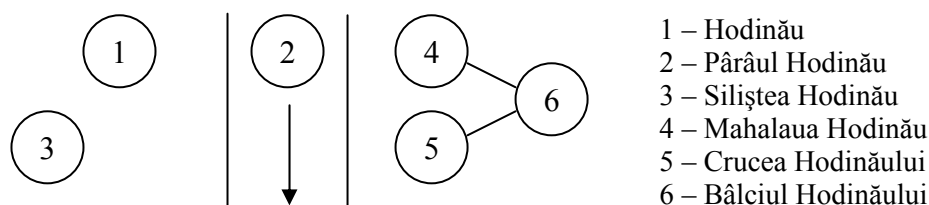
3.2. Vom încerca o concretizare a acestui proces la nivelul a două extensii derivaționale. Scopurile imediate ale unei astfel de analize se referă, pe de o parte, la stabilirea *punctului-limită* de la care sfera semantică a unui termen geografic popular, de exemplu, își reconfigurează statutul, potrivit cu evoluțiile din extensie. Pe de altă parte, vom încerca să stabilim evoluția acestui termen geografic popular după ce acesta rupe cvasitotal legătura motivațională cu elementul primar.

¹¹ Vezi Adrian Rezeanu, *Resemantizarea în toponimia urbană*, în „Lucrările celui de al treilea Simpozion Internațional de Lingvistică”, București, 2010, p. 137–149.

3.2.1. Conceptul de analiză componentială aplicat la structura semantică a numelui propriu reprezintă modalitatea prin care se concretizează intercondiționarea dintre înțelesul numelor de locuri și cel al numelor comune corespunzătoare. Acest raport, analizat în detaliu de antroponomaști¹², ierarhizează semele componente, producând și o diminuare a prezenței unora în cadrul ipostazelor dintr-o extensie derivațională. Reținem din acest proces *semul* preeminent, purtător al semnificației termenului geografic primar, care, pe parcursul unei extensii derivaționale, se va estompa, permițând dezvoltarea unui alt *sem distinctiv* pentru ipostaza situată la capătul unui traiect derivațional, acela de „așezare umană”, de exemplu. Evoluția acestui *sem* preeminent marchează două aspecte, legate, pe de o parte, de diminuarea până la opacizare a semnificației primare a termenului geografic popular, iar, pe de altă parte, de imposibila decriptare semantică a ipostazei finale din extensie, prin pierderile legăturilor motivaționale. Rezultatul unui astfel de proces se va concretiza prin accentuarea arbitrarului motivațional în toponimie.

3.2.2. Exemplele de toponimie antrenate în extensii derivaționale pe care le vom analiza, se referă la două tipuri de evoluții, una dintre ele mergând până la stadiul de oiconim al numelui propriu.

3.2.2.1. Într-o primă categorie, termenul geografic popular **hodinău** „loc destinat pentru odihna animalelor” (DELR), s-a toponimizat și a intrat într-o extensie derivațională pe orizontală, glisând din aproape în aproape, către denotate aflate în vecinătăți imediate¹³.

În această extensie, noul *sem* distinctiv pentru ipostazele derivaționale va fi marcat, de fiecare dată altul, de termenul generic antepus. În formula desemnatoare, *Siliștea Hodinău*, de exemplu, **Siliștea**, cu sarabanda de sensuri¹⁴, poate imprima un sens aleatoriu toponimului **Hodinău** sau poate să-l opacizeze, transformându-l într-o marcă golită de conținut.

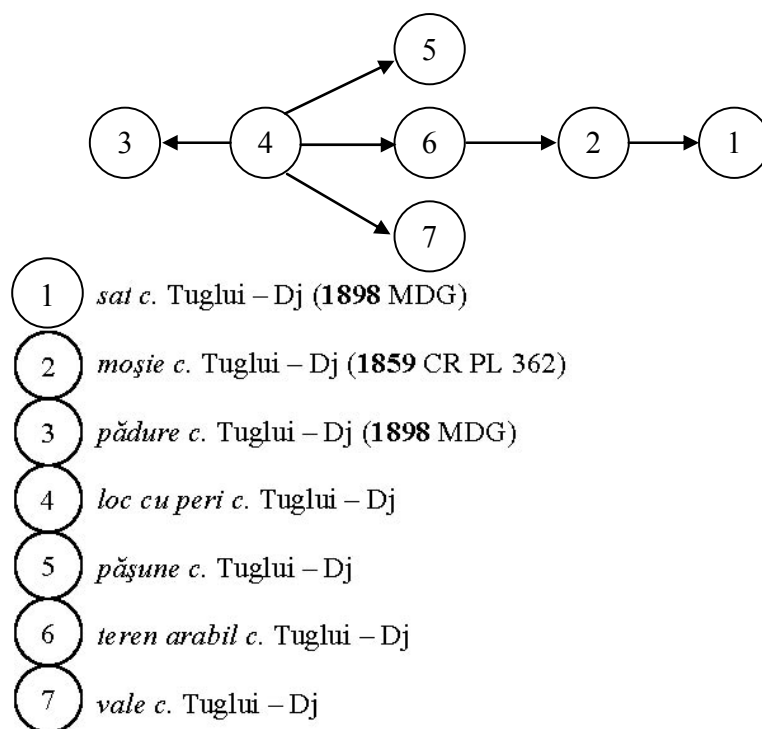
¹² Viorica Florea, *Despre înțelesul numelor proprii*, în CL, XVII, 1972, nr. 1, p. 169–177; Idem, *Raportul dintre înțelesul numelor de locuri și cel al numelor comune corespunzătoare*, în LR XXIV, 1975, nr. 3, p. 215–220.

¹³ „Vecinătatea imediată” este aceea în care se situează prima ipostază rezultată din glisarea toponimului primar de-a lungul lanțului de extensie. Condiționat de amploarea lanțului derivațional, „vecinătatea imediată” poate fi oricare altă ipostază intrată în relație de dependență topografică cu o alta antepusă. În acest caz, conceptul de „vecinătate imediată”, perimat gradual, nu mai poate individualiza o motivație toponimică, la rându-i, evanescentă.

¹⁴ „Loc îngrădit lângă o casă țărănească”, „loc necultivat, bun pentru cultura cerealelor”, „miriște”, „pășune”, „loc plan expus vânturilor” (MDA).

Ipostaza *Mahalaua Hodinău*, situată într-o altă „vecinătate imediată”, cu o motivație gradat diminuată în raport cu denotatul inițial, are în structura componentială un *sem* distinct față de ipostaza-pilot, care, în acest fel, nu poate să-și mai trimită nealterat *semul* distinctiv până la acest nivel al extensiei. Astfel și conceptul de „vecinătate imediată”, nemarcând o motivație clară, la acest stadiu din extensie se va perima.

3.1.2.2. O situație distinctă o întâlnim la ipostaza-oiconim plasată la finalul unei extensii derivaționale, mult amplificate, pornind de la termenul geografic popular *peret*:

Acest lanț derivațional pe orizontală este individualizat prin două poziții distincte. Pe de o parte, denotatul inițial 4 „loc cu peri” s-a înscris pe traiectoria vecinătăților imediate, situate, într-o schemă grafică motivațională, în poziții distincte, incongruente. De exemplu, ipostaza **Peret** „pășune”, indiferent de poziția topografică, nu se identifică semantic cu ipostaza „loc cu peri”. Glisarea formală a numelui, secundată de blocarea transferului semantic, a determinat apariția altor *seme distincte* pentru ipostazele 5, 6, 7, realizându-se, în acest fel, o fragmentare a lanțului derivațional. În sens unidirecțional, ipostazele „moșie” și „sat”, individualizate identic formal, preiau o formulă marcatore goliță a priori de conținut.

Astfel, reținem pentru formula marcatoare oiconimică o trăsătură semantică identitară „sat dispărut, situat probabil în vecinătățile imediate 5, 6, 7, cvasiarbitrar desemnate”, vulnerabilizată, de altfel, pe întregul traiect derivațional.

Pe de altă parte, transferul semantic într-o extensie limitată, de exemplu către ipostaza „pădure” (3) este blocat chiar din faza de debut a procesului: *Pădurea Peret* nu înseamnă „loc cu peri”.

Extensia derivațională în discuție este caracteristică pentru condiționarea discutabilă dintre sferele semantice ale ipostazelor de pe traiectul derivațional. Pentru stabilirea unui raționament logic și coerent, cu trimiteri directe către sfera etimologiei toponimice, se impune stabilirea unui *punct-limită*, de la care lexicul dialectal preluat în sistemul denominativ, nu mai poate fi considerat ca sintagme dezirabile pentru fluidizarea transferului semantic.

În cazul nostru, extensia derivațională este blocată semantic chiar de la nivelul denotatului inițial, nu atât prin dispariția topografică a acestuia, cât, mai ales, prin pierderea evanescență a semnificației primare „peret”. Aici este, ceea ce putem numi, formula marcatoare golită de conținut.

3.1.2.2.1. Decriptarea semantică a ipostazelor de pe un traiect derivațional este un proces strict configurat de conținutul termenului generic. Termenul geografic popular toponimizat și aflat într-o structură compusă cu un termen generic, resemantizat direct și gradual prin contaminare, se va depărta de sensul implicat de sfera desemnatoare a ipostazei-pilot, corespunzătoare denotatului primar. Intervenția, de altfel, involuntară, a unui informator de pe teren este irelevantă pentru direcțiile semnalate de Dragoș Moldovanu¹⁵.

În acest sens, ancheta pentru depistarea lexicului toponimic va avea aplicabilitate restrânsă doar la nivelul ipostazei primare, identificate printr-un toponim simplu. Tot la acest nivel se va situa și virtualul *punct-limită*, de la care se pornește o reinterpretare a mecanismului fluctuației componentiale, valabil pentru întregul ansamblu de ipostaze derivaționale.

4. Schimbarea structurii componentiale a ipostazelor dintr-o extensie derivațională, prin apariția de noi *seme* distinctive și diminuarea gradată a motivației, va avea repercusiuni asupra etimologiei și genezei toponimice. Subliniem faptul că raporturile de intercondiționare dintre ipostazele-nume proprii dintr-o extensie derivațională alcătuiesc procesul de geneză toponimică, distinct în stabilirea originii multor formule marcatoare. În acest sens, ne vom raporta la două dintre soluțiile „etimologice” propuse de Vasile Frățilă¹⁶, cu observațiile de rigoare.

¹⁵ Dragoș Moldovanu, *Un fenomen ignorat în anchetele dialectale; resemantizarea toponimelor*, în „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară”, A. Lingvistică, Iași, XXX, 1985, p. 23–32.

¹⁶ Vezi Vasile Frățilă, *Note de toponimie pe marginea Dicționarului toponimic al României. Oltenia (DTRO), vol. VI (S–T), vol. VII (U–Z)*, în „Analele Universității de Vest Timișoara XLVI, 2008, p. 171–186.

Extensia derivațională se realizează pe un traiect topografic unitar în interiorul aproximativ al unei unități administrativ-teritoriale. Acesta a fost și raționamentul existenței unui articol-titlu în dicționarul toponimic cu ipostaze derivaționale constitutive, la rândul lor structurate istoric, geografic etc.

4.1. Termenul geografic popular **tâmpă** „loc ridicat” constituie indiscutabil explicația etimologică pentru denotatul primar **Tâmpă** și nu demonstrația filologică, în care intră un adjectiv sud-slav răsăritean, pentru simplul motiv că toți creatorii de toponime au folosit elemente lexicale concrete, gata structurate, transparente semantic local și nu abstracțiuni.

În cazul articolului-titlu **TÂMNA**³, ordinea aproximativă a ipostazelor din extensie indică gradul pierderii legăturilor semantice cu apelativul **tâmpă**, pe măsura reconfigurării unor noi *seme* distinctive. Niciuna dintre formele marcatore, corespunzătoare ipostazelor din extensia **TÂMNA**³ nu este de origine sud-slavă răsăriteană¹⁷, atâta timp cât există un termen geografic popular cu circulație locală, care poate soluționa etimologic ipostaza-pilot. Esențial este faptul că în cadrul unei scheme grafice, după ipostaza-pilot „înălțime” transferul semantic este blocat, termenul geografic popular **tâmpă** va circula prin extensie numai ca nume propriu, marcându-se astfel relațiile de geneză între ipostaze.

Aici, sub aspect semantic, obiectul de activitate al dialectologiei se oprește la relația termen geografic popular/formulă marcatore a ipostazei primare.

4.2. Structura articolului-titlu **TOPOLNIȚA** (DTRO VI 250) cu trei ipostaze derivaționale atestate documentar, „râu”, „sat”, „schit” și cu alte trei „peșteră”, „luncă”, „vale”, extrase din teren¹⁸, se încadrează în raționamentul unei extensii derivaționale prezentate schematic sumar, potrivit statutului unui dicționar toponimic. Analiza teoretică a structurii oricărei ipostaze extrase din contextul derivațional și ignorând raporturile etimologice și de geneză, în care este implicat un termen geografic popular, obligatoriu raportat semantic la ipostaza apropiată de semnificația „apă vijelioasă”, trimite către derizoriu cel mai important compartiment din structura articolului-titlu, acela etimologic.

Termenul geografic popular **topolniță** „apă vijelioasă” constituie baza etimologică a ipostazei „râu”, după care transferul de la o verigă derivațională la alta se realizează numai la nivelul numelui propriu, respectându-se virtuale „vecinătăți imediate”. Ipstaza „râu” constituie *punctul-limită* de la care încetează obiectul interpretării dialectologice a unui apelativ și se trece la analiza genezei tuturor verigilor antrenate într-o schemă derivațională.

În acest sens, raționamentul etimologic **topoli** „plop” + suf. adj. **-in-** + suf. **-ica** se poate aplica doar termenului geografic popular **topolniță**, admițându-se și posibilele contaminări.

¹⁷ Vasile Frățilă, *art. cit.*, p. 177.

¹⁸ Vezi Marius Arbănași, *Toponime de origine slavă în subcarpații și podișul Mehedințului*, în SCO, 8, 2003, p. 113–187.

5. Dinamica raportului dintre toponimie și dialectologie conduce către o reinterpretare a statutului termenului geografic popular și a aportului acestuia în procesul apariției formulelor denominative. Procesul, potențat și de stabilirea unor limite tranșante între etimologie și geneză toponimică, va determina în final o clarificare a motivației de-a lungul unei extensii derivaționale.

LA RELATION TOPONYMIE/DIALECTOLOGIE

(Résumé)

L'étude analyse l'interconditionnement entre toponymie et dialectologie, en partant du processus de resémantisation des anneaux d'une extension toponymique dérivationnelle.

La conclusion d'une telle analyse conduit à une reinterprétation du statut du terme géographique populaire et de l'apport de celui-ci au processus de l'apparition des formules dénominatives.

Cuvinte-cheie: extensie toponimică derivațională, punct-limită, geneză toponimică.

Mots-clé: extension toponymique dérivationnelle, point-limite, genèse toponymique.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”,
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*